

DE SOCIOLOGIE ONTDEKKEN

De sociologie is een jonge wetenschap, een slecht gekende wetenschap en een diep verdeelde wetenschap. Daarom komt men niet te weten waarover ze gaat door een definitie van buiten te leren. De vraag wat sociologie nu eigenlijk is, wordt in dit deel op drie verschillende manieren beantwoord. Ten eerste kijken we naar wat de sociologie ons leert. Houdt ze een les in die meer is dan informatie, maar onze kijk op leven en samenleven kan veranderen? Verder kijken we naar wat sociologen doen. Ten slotte belichten we de houdingen die sociologen aannemen ten opzichte van hun studieobject.

In deel 1 worden de volgende vragen beantwoord:

- Wat is sociologie? (hoofdstuk 1)
- Welke taken heeft de socioloog? (hoofdstuk 2)
- Welke benaderingen worden onderscheiden bij de studie van het object van de sociologie, oftewel: welke fundamenteel verschillende soorten sociologie kan men onderscheiden? (hoofdstuk 3 en 4)

Bron: Jef Deyaert

1

DE SOCIOLOGISCHE VERZUCHTING

☰ LEERDOELEN

De volgende leerdoelen staan centraal in dit hoofdstuk:

- Inzicht verwerven in de geschiedenis en de ontwikkeling van de sociologie.
- Kennis verwerven van de wijsgerige inbedding van sociologische theorieën.
- Inzicht verwerven in de ethische bewogenheid van waaruit vele sociologische theorieën vertrekken.
- Het belang leren inzien van een vergelijkend perspectief bij het bestuderen van maatschappelijke verschijnselen.

Na studie van dit hoofdstuk kan de student minstens:

- aangeven wat sociologie is en het object van de sociologische studie beschrijven;
- de begrippen contingent en niet-arbitrair aan de hand van een voorbeeld toelichten;
- drie verhaaltypes die gericht zijn op het ontkennen van het contingente verduidelijken en illustreren.

CASE

Polygamie, of veelwijverij, zoals het oneerbiedig wordt genoemd, bestaat niet enkel in de islam, maar ook in het christendom. Notoir is de sekte van de mormonen. Joseph Smith, stichter van de Church of Jesus Christ of Latter Day Saints, huwde naast zijn echtgenote Emma Smith nog 27 vrouwen. De mormoonse kerk gaf polygamie weliswaar officieel op in 1890, onder druk van de Amerikaanse regering, maar het gebruik verdween niet en leeft verder onder sommige mormonenfamilies. Er ontstond zelfs een afsplitsing van de mormoonse kerk, de Fundamentalist Church of Jesus Christ of Latter Day Saints die, zoals de naam al zegt, rabiaat en radicaal aan de oude regels – polygamie inclusief – vasthoudt. Volgens haar aanhangers moet een man minstens drie vrouwen hebben om enige kans te maken in de hemel te komen. Rond die sekte en zijn leiders, gevestigd in Colorado City, is al geruime tijd heel wat te doen. Zij

worden beschuldigd van vrouwen- en kindermishandeling, van pedofilie, van machtsmisbruik en oplichterij. Een polygame levenswijze past blijkbaar niet in de hedendaagse Amerikaanse samenleving. In Nederland en België is polygamie (vooral nog) bij wet verboden. Is dat niet verbazingwekkend? We nemen doorgaans toch aan dat juist onze hedendaagse samenlevingen een brede waaier van levensstijlen mogelijk maken en toelaten. Hoe bepalen samenlevingen wat toelaatbaar en mogelijk is? Dat is een van de vragen die centraal staan in dit hoofdstuk. We ontdekken ook dat elk aspect van onze maatschappelijke organisatie (bijvoorbeeld de vorming van een huwelijk) op andere plaatsen en in andere tijden er vaak heel anders uitziet. De aandacht vestigen op dergelijke variaties door ze te documenteren én te verklaren, vormt een van de belangrijkste opdrachten van de sociologie.

SAMENVATTING

Wat is sociologie? Deze vraag wordt beantwoord door de lezer mee te nemen op een ontdekkingstocht door het sociologisch landschap. De sociologie wordt niet opgevat als een levenloos object dat in een paar zinnen kan worden gedefinieerd. Het is dus geen ramp dat de poging tot definiëring in paragraaf 1.1 mislukt. De sociologie wordt verkend via de avontuurlijke tocht van een ontdekkingsreiziger. Dat betekent ‘in de tekst stappen’, meegaan met het verhaal, ervaringen opdoen en daarop reflecteren. Tijdens de reis wordt gekeken naar de wijze waarop mensen leven en wordt onderzocht hoe het komt dat mensen zo leven. Aan het begin van de tocht staat een wegwijzer met het woord ‘contingent’ erop. Iets is contingent als het noodzakelijk noch onmogelijk is en het dus ook anders had kunnen zijn dan het nu is. De auteurs van dit boek zijn in België geboren, maar met een beetje geluk had het ook Nederland kunnen zijn. Het is echter niet zo dat het niet uitmaakt of men in

Nederland of België woont; het is niet willekeurig. Op een tweede wegwijzer staat daarom ‘niet-arbitrair’. De wegwijzers leiden in paragraaf 1.2, 1.3 en 1.4 tot twee fundamentele vragen:

1. Hoe worden voorspelbaarheid en een mate van ordenen aanzien van het samenleven gerealiseerd?
2. Welke regels zijn in de sociale werkelijkheid absoluut nodig? Zijn er voor de wijze waarop mensen samenleven wel regels die absoluut nodig zijn, die niet contingent zijn?

De tweede vraag peilt naar een beter begrip van een belangrijke vaststelling: in samenlevingen die zich bewust zijn van het contingente bestaat een voortdurende druk om dat contingente te ontkennen en circuleren verhalen die gericht zijn op het legitimeren van bepaalde aspecten van de maatschappelijke organisatie. Dergelijke verhaaltypes worden verkend in 1.5.

1.1 Wat is sociologie? Een poging tot definitie, die gelukkig mislukt

Vrijwel iedereen die een inleiding tot de sociologie schrijft, voelt zich geroepen een definitie van die discipline te geven. Begrijpelijk, de sociologie is een recente sociale wetenschap en, vergeleken met bijvoorbeeld de economie en de psychologie, vrij onbekend. Verhelderend zijn die definities echter niet:

Sociologie is de studie van het menselijke, sociale leven, van menselijke groepen en maatschappijen. Het is een overweldigende en dwingende onderneming omdat het over ons eigen handelen als sociale wezens gaat. De sociologie heeft een zeer breed belangstellingsveld, van de analyse van kortstondige ontmoetingen van mensen op straat tot onderzoek naar globale sociale processen. (Giddens, 2001:2)

Sociologie is de studie van de menselijke samenleving. (Conley, 2019: A11)

De sociologie [...] is de wetenschap van de enigszins stabiele structuren en processen van sociale aard. (Van Doorn en Lammers, 1967:24)

De sociologie is de wetenschap die 'de totale sociale verschijnselen bestudeert in het geheel van hun aspecten en hun beweging, door deze onder te brengen in gedialectiseerde typen, hetzij microsociale, dan wel op groepen of op de gehele maatschappij betrekking hebbende typen, welke bezig zijn zich te vormen en tot ontbinding te geraken'. (Gurvitch, 1968:52)

Men treft gelijkaardige definities in de wijze waarop belangrijke verenigingen van sociologen hun discipline omschrijven:

De British Sociological Association: Vertrekkende van haar originele doelstelling als de 'wetenschap van de samenleving', is sociologie geëvolueerd naar het trachten te begrijpen van hoe de samenleving werkt. Ze tracht inzichten te verwerven in de vele typen relaties, zowel formeel als informeel, tussen mensen. Die relaties worden beschouwd als de motor van de samenleving.

De American Sociological Association: Sociologie is de studie van het sociale leven, sociale verandering en de sociale oorzaken en gevolgen van menselijk gedrag. Sociologen onderzoeken de structuur van groepen, organisaties, samenlevingen, en de wijze waarop mensen in deze contexten in interactie treden.

De Blackwell Encyclopedia of Sociology (2016): Sociologie is een vorm van sociaal onderzoek dat heel verschillende vormen aanneemt.

Hoewel de lijst gemakkelijk kan worden aangevuld, zullen we het bij bovenstaande zeven definities houden. Zij zijn niet toevallig gekozen, maar komen uit toonaangevende en succesrijke handboeken. Gewapend met die definities hebben verschillende generaties sociologen hun eerste stappen in de beroepspraktijk gezet. Vele andere studenten maakten op die manier kennis met de discipline. In vergelijking met de definities die in diverse boeken en bij vakverenigingen kunnen worden gevonden, zijn de hier gegeven voorbeelden zeker niet gebrekkig, integendeel. Voor iemand die niet weet wat sociologie is, variëren zij desondanks van nietszeggend tot onbegrijpelijk. Voor wie wel weet wat sociologie is, zijn ze op z'n best oppervlakkig en hopeloos onvolledig. De kans is groot dat een socioloog met een paar jaar ervaring in het vak bij het lezen van die definities ontsteld uitroept: 'Nee, dat is niet wat sociologie is.' De bekende Franse socioloog, Raymond Aron (1905-1983), had het bij het rechte eind toen hij schreef dat zijn vakgenoten het slechts over één ding eens waren: hoe moeilijk het is om tot een definitie van de sociologie te komen (1962:13).

Ook de grondleggers van de discipline, de auteurs die aan het einde van de vorige eeuw de identiteit van het nieuwe vak hebben bepaald, worstelden al met dat probleem. De bekende Duitse socioloog Max Weber (1864-1920), bijvoorbeeld, die in dit handboek nog dikwijls zal opduiken, omschreef de sociologie als de

... wetenschappelijke poging om het sociale handelen te begrijpen, met de bedoeling op die manier tot een causale verklaring van het verloop en de effecten van dat handelen te komen.
(Weber, 1947)

Bij die definitie kunnen twee kanttekeningen worden geplaatst. Ten eerste is de taak die Weber voor de sociologie opeist ook wat de psychologie, de antropologie en de politicologie proberen te doen. Dat is op zich niet geheel onlogisch. In de praktijk van het sociale wetenschapsbedrijf zien we inderdaad ook dat de verschillende sociale wetenschappen, na zich aanvankelijk scherp en luidruchtig van elkaar te hebben gedistantieerd, meer recent weer voorzichtig naar elkaar toe groeien. Antropologen, historici, politicologen en sociologen doen zeker niet helemaal hetzelfde, maar wat ze doen vertoont grote gelijkenis. Zij bestuderen vaak dezelfde verschijnselen, hebben soortgelijke opvattingen over wat als een verklaring kan gelden, hanteren dikwijls dezelfde theorieën, beroepen zich op dezelfde grondleggers, beschouwen herhaaldelijk dezelfde auteurs als ‘klassiekers’ of als onderzoekers die een bijdrage van blijvende waarde aan de discipline hebben geleverd. Ten tweede stelt Weber dat de sociologische verklaring causaal of oorzakelijk moet zijn: verklaren neemt de vorm aan van oorzaak-gevolgrelaties. Daarmee zijn zeker niet alle sociologen het eens. Voor deze korte en overigens elegante definitie van een grondlegger van de sociologie geldt dus dat zij bijzonder algemeen is, maar desondanks toch niet door alle beoefenaars van het vak wordt aanvaard. In de moeilijkheid om tot een definitie van de sociologie te komen, schuilt overigens een eerste belangrijke sociologische les. Definities kunnen worden gebruikt om een verschijnsel vast te leggen. De wetgever kan bijvoorbeeld definiëren wat een contract is en aan welke voorwaarden een contract moet voldoen. Maar definities zijn veel minder geschikt om een verschijnsel te begrijpen. Dat geldt ook voor de sociologie, die zich bovendien moeilijk laat vastleggen. Sociologie is een levendige wetenschap die zich onder invloed van haar eigen bevindingen en inzichten geregeld vernieuwt. Als we haar willen leren kennen, moeten we haar zonder vooroordelen bekijken en misschien wel meebeleven. Daarmee zijn de stijl en de stemming van deze inleiding geschetst. We gaan de sociologie exploreren en beschouwen deze jonge wetenschap als een avontuur, niet als een levenloos object dat in een paar moeilijke zinnen kan worden gedefinieerd. We vangen die exploratie aan in dit hoofdstuk door te kijken naar wat de sociologie ons leert. In hoofdstuk 2 kijken we naar wat sociologen doen en naar de houding die velen van hen daarbij aannemen. In hoofdstuk 3 en 4 van deel 1 blikken we even terug op de geschiedenis van de sociologie en op de verschillende manieren waarop sociologen hun studieobject, ‘het sociale’, hebben ontdekt.

1.2 Wat de sociologie ons leert

Om van de tocht door de sociologie geen doelloze reis te maken, is het goed te weten waar we uiteindelijk naartoe gaan. Zelfs stoutmoedige avonturiers hebben immers de geruststelling van een eindbestemming nodig. Voor een discipline die kijkt naar de wijze waarop mensen samenleven, kan die eindbestemming echter enkel een inzicht in dat samenleven zijn. Is er iets wat de sociologie ons leert en wat we niet alleen als een stuk informatie en vaardigheid verder kunnen meedragen, maar wat fundamenteel ingrijpt op onze kijk op het leven met anderen? Als de sociologie zo’n les inhoudt, dan is het, menen wij, de volgende:

Haast alles wat in de maatschappij bestaat – de wijze waarop we verliefd worden, wat we mooi vinden, de wijze waarop we ons eten klaarmaken en ons aan tafel gedragen, de wijze waarop we wonen en ons verplaatsen, de belangen die we hebben en nastreven – had ook anders kunnen

zijn. Al die dingen waarvan we soms aannemen dat zij natuurlijk zijn en verbonden met onze diepste eigenheid, hadden zich in de loop van de geschiedenis ook anders kunnen ontwikkelen. Zij zijn contingent.¹

Iets is contingent als het noodzakelijk noch onmogelijk is en het dus ook anders had kunnen zijn dan het nu is.

Dat is echter slechts het eerste deel van de les. Het tweede, moeilijker gedeelte ervan is dat het contingente niet gelijkgesteld kan worden aan het arbitraire. Het is niet omdat een bepaalde instelling, bijvoorbeeld het huwelijk, ook anders had kunnen zijn, ja, in andere culturen soms totaal andere vormen aanneemt, dat er geen goede redenen bestaan voor de vorm die het bij ons heeft aangenomen.

Het gaat hier dus om een dubbele les. Zij bestaat enerzijds uit een gemakkelijk gedeelte – ‘alles is contingent’ – anderzijds uit een heel moeilijk gedeelte – ‘maar daarom nog niet arbitrair of willekeurig’. De sociale wetenschappen, de sociologie en de antropologie in het bijzonder, hebben het bewustzijn van het contingente verspreid. Zij hebben ons geleerd dat gewoonten en handelingswijzen, opvattingen over gerechtigheid en al de instellingen die ons vanzelfsprekend of zelfs natuurlijk lijken, elders vaak totaal anders zijn en zich dus ook bij ons op een andere manier hadden kunnen ontwikkelen.

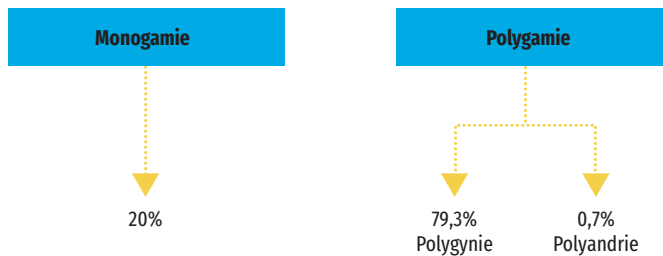
Laten we even naar één instelling kijken: het huwelijk. De antropoloog George Murdock (1897-1985) heeft monnikenwerk verricht door informatie over zo veel mogelijk bestaande en verdwenen culturen samen te brengen (Murdock, 1949). In de eerste versie van de zogeheten *Murdock files* is informatie over 565 culturen geïnventariseerd. Deze informatie heeft betrekking op hun verwantschapssystemen, de verdeling van het werk tussen man en vrouw, de rechtssystemen en politieke organisatie enzovoort. Ons *monogame* huwelijksstelsel, waarbinnen twee partners zich exclusief met elkaar verbinden, kwam voor in ongeveer 20% van die culturen. Het is dus de huwelijksvorm waarvoor een relatief kleine minderheid van de bekende culturen heeft gekozen. In 80% van de gevallen werd gekozen voor *polygamie* (zie figuur 1.1). In dat stelsel verbindt een persoon van het ene geslacht zich met verschillende personen van het andere geslacht. In bijna al die gevallen ging het om *polygynie*, waarbij één man kan huwen met verschillende vrouwen. In slechts vier van de 565 culturen was het omgekeerde mogelijk en kan een vrouw verschillende mannen huwen (*polyandrie*). Heel vaak ging het om de situatie waarbij één vrouw huwde met alle zonen van een gezin in een poging om zo de opdeling van familiegrond te vermijden (zie ook hoofdstuk 16). In andere landen was er een duidelijke link tussen het voorkomen van polyandrie en het erfrecht. Polyandrie kwam bijvoorbeeld ook voor in culturen waarbij vrouwen de grond erven. Deze voorbeelden illustreren twee zaken: (1) zelfs iets zo vanzelfsprekend als een huwelijk varieert over cultuur en ruimte (het is in die zin contingent), maar (2) in die variatie tekenen zich wel degelijk patronen af (de vorm die het huwelijk aanneemt is in die zin niet-arbitrair maar hangt samen met bijvoorbeeld de toestand van de economie of het erfrecht).

Onze cultuur is zich, vanaf de opening van de wereld en de ontdekkingsreizen (zie de kaart op p. 8), langzaam bewust geworden van de diversiteit van culturen. De antropologie en de sociologie waren de media waarlangs die bewustwording zich heeft voltrokken en wetenschappelijk werd verwerkt. Dat was zeker geen vlot of gemakkelijk proces. De variatie van culturen en instellingen werd dikwijls ontkend, bijvoorbeeld via de stelling dat sommige culturen weliswaar van de Europese verschillen, maar enkel tijdelijk, omdat ze minder ontwikkeld zijn. Langzaam zouden zij zich ontwikkelen en zich uiten in precies dezelfde instellingen, wetten en gewoonten als de westerse. De wereld zou, met andere woorden, convergeren naar het soort beschaving en maatschappij die in Europa en Amerika zijn gegroeid. Op dat soort denken, dat in de 19e eeuw zeer invloedrijk was en nog niet volkomen is verdwenen, komen we later, in hoofdstuk 6 en in hoofdstuk 20, terug. Toch

.....
1 De algemene Nederlandse betekenis waarin de term ‘contingent’ hier wordt gebruikt, is ‘voorwaardelijk’, ‘incidenteel’. De meer specifiek sociologische betekenis, zoals hier omschreven, werd uitgewerkt door Niklas Luhmann (1987).

kunnen we stellen dat vanaf de 17e eeuw het bewustzijn van het contingente duidelijk doordringt tot de Europese intellectuele elite. De Franse filosoof en wiskundige Blaise Pascal (1623-1662) drukte het relativiserende besef dat daarmee gepaard gaat, gevat uit: 'Wat geldt als waarheid aan de ene kant van de Pyreneeën, is dwaasheid aan de andere kant.' Vandaag de dag is dat besef nagenoeg gemeengoed geworden.

FIGUUR 1.1 De verdeling van de door George Murdock geïnventariseerde culturen, naar dominant huwelijksstelsel

Polygamie in beeld: Joseph F. Smith

Bron: Alpha Stock / Alamy Stock Photo

Het besef van *contingentie* speelt in de sociologie een belangrijke rol. Het is dat besef dat, bijvoorbeeld, de in 1928 geboren Amerikaanse socioloog Howard Becker (1963) doet schrijven dat afwijkend gedrag door de samenleving wordt geproduceerd. Daarmee bedoelt hij niet dat men crimineel gedrag kan begrijpen, bijvoorbeeld in termen van een ongelukkige jeugd, maar wel dat de normen die we hanteren om afwijkend en crimineel gedrag te beoordelen van sociale oorsprong zijn, en daarom verschillen van de ene tot de andere samenleving, van het ene tijdperk tot het andere.² Wat, om het met Pascal te zeggen, afwijkend is aan deze zijde van de Pyreneeën is dat niet noodzakelijk aan gene zijde. In sommige culturen en wetgevingen bestaat verkrachting binnen het huwelijk bijvoorbeeld niet, omdat de man seksueel recht heeft op zijn vrouw, ook tegen haar wil in. In andere culturen draait het om de instemming van de vrouw en bestaat verkrachting wel degelijk ook binnen een huwelijksrelatie. In België werd de notie van verkrachting binnen het huwelijk pas ingevoerd in 1979. Dat was nog vrij vroeg. In Nederland, alsook in Engeland, duurde het tot 1991 voordat een dergelijke

² Een heel belangrijk werk waarin een soortgelijke stelling wordt verdedigd en historisch onderbouwd, is *Surveiller et punir* van Michel Foucault (1975).

wetsbepaling verscheen. Zo'n wet lijkt ons vandaag de dag vanzelfsprekend, de afwezigheid ervan stuitend. Belangrijke veranderingen kunnen zich dus in een vrij korte tijd voltrekken. Howard Becker wilde vooral duidelijk maken dat de sociologie met betrekking tot afwijkend gedrag een dubbele taak heeft: verklaren waarom bepaalde individuen tot afwijkend gedrag komen, maar ook verklaren waarom bepaalde gedragingen in bepaalde samenlevingen afwijkend zijn en in andere niet. *Outsiders* (1963), het boek van Becker waarin hij uitvoerig ingaat op het roken van marihuana als een vorm van afwijkend gedrag, heeft in de jaren zestig van de vorige eeuw nogal wat stof doen opwaaien en kritiek gekregen. Volgens sommigen trivialiseerde het de waarden en normen. Het hield volgens hen het gevaar in dat het respect voor waarden en normen werd ondergraven, omdat het relatieve en het variabele ervan werden belicht.

Het openen van de wereld

Bekeken vanuit een Europees perspectief – ethnocentrisch dus – hebben ‘wij’ de wereld ontdekt en in kaart gebracht. Die confrontatie met de wereld zou de Europese samenlevingen grondig veranderen en uitmonden in de hedendaagse globalisering. De kaart toont ‘Oost-Indiën’ in 1689: van Kaap Goede Hoop over voor-India naar Oost-Azië. Zij werd gebruikt door de Verenigde Oost-Indische Compagnie. De VOC werd opgericht in 1602, was vooral bedrijvig in de handel in kruiden en specerijen en groeide snel uit tot een van de grootste multinationale bedrijven van de 17e en de 18e eeuw.

Bron: Amsterdam Museum

1.3 Contingent, maar niet arbitrair

De zorg over waarden en normen was niet nieuw. Men vindt die al bij verschillende filosofen die leefden lang voordat er sprake was van de moderne sociologie. Zo vroeg Jean-Jacques Rousseau, de 18e-eeuwse Franse denker (1712-1778), zich al af hoe men de mensen de wet kan doen eerbiedigen, als zij er zich van bewust worden dat zij die zelf hebben gemaakt. Hij vond het evident dat mensen wetten en reglementen respecteren zolang zij geloven dat deze van buitenaf, bijvoorbeeld door een god of opperwezen, worden opgelegd. Eenmaal tot het inzicht gekomen dat die wetten, reglementen en gewoonten eigen producten en dus conventies zijn, dreigt dat respect volgens hem echter te verdwijnen. In het vierde boek van zijn in 1761 in Amsterdam gedrukte *Contrat Social*, schrijft Rousseau dat mensen de wetten enkel zullen respecteren en hun plichten enkel zullen naleven als een

religie hen daartoe aanzet en motiveert. Religies moeten volgens hem dan ook doelbewust bijdragen tot burgerdeugd: goede, degelijke burgers kweken. Hij bekritiseerde het christendom omdat het die taak volgens hem onvoldoende opnam. De eventuele nieuwe religies die de aandacht voor burgerdeugd centraal dienden te stellen, noemde hij *civiele religies*.

Het besef van het contingente betekent dat men de organisatie van de samenleving – de wetten en de vorm van instellingen als het huwelijk – niet langer op rekening van goddelijke wil of natuurlijke noodzaak kan schrijven. Wij, mensen, zijn er de makers van.

Dat inzicht impliceert overigens niet een optimistisch geloof in de totale beheers- en maakbaarheid van het samenleven en de geschiedenis. Integendeel, in feite verschijnen de mensen met die overtuiging niet zelden als hulpeloze, stuurloze en stuntelige scheppers. Karl Marx (1818-1883) geeft het een en ander goed weer als hij schrijft: ‘... mensen maken hun eigen geschiedenis, doch niet onder de voorwaarden die ze zelf kiezen’ (in hoofdstuk 1 van *De achttiende brumaire van Louis Bonaparte*, 1852).

Het inzicht van de contingentie van wet, norm en gewoonte is een oncomfortabel bewustzijn. De vraag die Rousseau zich al stelde, blijft tot vandaag actueel: hoe kan men de mensen ertoe brengen de wet te eerbiedigen, hoe zijn de rechtstaat en de sociale orde mogelijk als iedereen zich ervan bewust is dat het allemaal conventies en constructies zijn? Rousseau zag buiten de religie geen oplossing. Hij vergeleek dat met het probleem van de kwadratuur van de cirkel. Het is ook zonder enige twijfel het moeilijkste onderdeel van de les die de sociologie ons heeft te leren. Waarom is het contingente niet arbitrair of willekeurig? Op die vraag heeft de sociologie overigens (nog) geen pasklaar, laat staan finaal antwoord. Het is in menig opzicht de vraag waaromheen de moderne sociologie zich heeft gevormd. Ter verduidelijking belichten we hierna drie, onderling sterk verschillende, manieren waarop die vraagstelling in de loop van de geschiedenis van de sociologie werd aangepakt.

1.3.1 Verlichting en Tegen-Verlichting

De vraag waarom het contingente niet arbitrair is stond, na de Franse Revolutie, centraal in de discussie tussen vertegenwoordigers van de Verlichting en die van de Tegen-Verlichting. Het sterk geseclariseerde, geïndividualiseerde en gerationaliseerde denken, waartoe de Verlichting in de 19e eeuw had geleid, verwierp een beroep op religie als een handhaver van de orde. Het goede samenleven, zo meende men, was niet meer afhankelijk van het volgen van goddelijke voorschriften, maar van het volgen van de eigen rede en het eigen redeneervermogen. De rede moest de grondslag van de maatschappelijke orde worden. Vele aanhangers van de Verlichting verwachtten dat als de mensen redelijk zouden handelen, het samenleven door vooruitgang zou worden gekenmerkt. De rede en het wetenschappelijke denken zouden, zo meende men, maatschappelijke rust, vooruitgang en geluk brengen. De reactie op dat denken, de Tegen-Verlichting, vreesde dat het redelijke handelen wel eens tot egoïsme, sociale ontreddering en vervreemding zou kunnen leiden. Als mensen niet meer geloofden dat de regels die het samenleven mogelijk maken, van bovennatuurlijke oorsprong zijn, zouden ze elkaar niet meer respecteren, zo meenden de aanhangers van de Tegen-Verlichting. Als de regels het nastreven van het eigen belang belemmerden, zouden mensen zeggen dat die regels willekeurig waren en ze met voeten treden om hun eigen belang toch te kunnen behartigen. Daarom, zo meenden de denkers van de Tegen-Verlichting, waren godsdienst en gezag nodig om het samenleven te regelen.

In menig opzicht werden de fundamenteën van de sociologie in die discussie tussen Verlichting en Tegen-Verlichting gelegd. De vroege, 19e-eeuwse sociologie kan worden beschouwd als een poging om de these van de Verlichting en de antithese van de Tegen-Verlichting met elkaar te verzoenen.

1.3.2 Grondlegger van de sociologie: Auguste Comte

Een belangrijk figuur in de geschiedenis van de sociologie is de Fransman Auguste Comte (1798-1857). Hij wordt door velen beschouwd als de grondlegger van de sociologie, omdat hij de term ‘sociologie’ bedenkt en voor het eerst gebruikt om zijn intellectueel werk te omschrijven. In veel hedendaagse geschiedenissen van de discipline bekleedt hij echter een bescheiden plaats. Hoewel hij bezwaarlijk als dé grondlegger van de sociologie kan worden beschouwd, doet zijn bescheiden

plaats in de hedendaagse historische overzichten toch onvoldoende recht aan de grote invloed die hij heeft uitgeoefend op auteurs als Herbert Spencer (1820-1903, Brits filosoof en voorloper van de sociologie), Frank Lester Ward (1841-1913, grondlegger van de Amerikaanse sociologie), Jules Ferry (1832-1893, Frans politicus en onderwijshervormer), John Stuart Mill (1806-1873, Brits filosoof) en Émile Durkheim (1858-1917, de Franse grondlegger van de sociologie).

Comte pleitte voor een sterk zakelijke, op strakke wetenschappelijke observatie en logica gesteunde sociologie. In zijn *Cours de philosophie positive* (1830-1842) noemde hij sociologie de positieve of positivistische benadering van de sociale werkelijkheid. Sociologie diende voor Comte vormgegeven te worden naar het ideaalbeeld van de natuurwetenschappen. Niet toevallig sprak Comte over 'sociale fysica' alvorens de term sociologie te gebruiken.³ Comte zag niet alleen een gelijkenis in methoden tussen de sociale en natuurwetenschappen, hij meende dat deze wetenschappen ook nauw met elkaar verbonden moesten worden. Doel van de sociologie voor Comte was een allesoverkoepelende synthetiserende wetenschap te vormen die alle positieve kennis bij elkaar bracht.

Als we het menselijk handelen bekijken, dienen we ons volgens Comte geen metafysische vragen te stellen over de oorsprong, de uiteindelijke bestemming of de bedoeling van de mens. Onze aandacht moet in plaats daarvan gaan naar 'beantwoorbare vragen', vragen die peilen naar het ontdekken van regulariteiten in het gedrag. Deze regulariteiten moeten, zoals in de natuurwetenschappen, de onveranderlijkheid van echte wetmatigheden hebben. Kennis en theorie waren er volgens Comte om waargenomen feiten te coördineren tot grotere gehele. Kennis moest dus altijd nuttig zijn en leiden tot actie. In dat opzicht was hij een radicaal en extreem erfgenaam van de Verlichting. Hij onderkende drie opeenvolgende stadia in de menselijke ontwikkeling: die van het religieuze, die van het metafysische en die van het wetenschappelijke denken. In dat laatste stadium zou het menselijke handelen en samenleven door de rede worden geleid. De positieve sociologie diende daarbij te helpen.

Tegelijkertijd was Comte gevoelig voor de stellingen van de aanhangers van de Tegen-Verlichting. Hij geloofde niet dat het volgen van de rede automatisch tot een geregelde en goede samenleving zou leiden. Ook hij stelde zich de vraag hoe en waarom mensen wetten en normen zouden respecteren als zij inzagen dat deze slechts conventies zijn, beperkingen die worden opgelegd aan het individuele handelen en die dikwijls de belangen van de machtigen blijken te dienen. Bij de denkers van de Tegen-Verlichting, zoals De Bonald (1754-1840) en De Maistre (1753-1821), haalde hij het idee dat een maatschappelijke orde niet spontaan voortvloeit uit individueel redelijk gedrag, en evenmin door dwang alleen in stand kan worden gehouden. Respect voor de wetten en de maatschappelijke orde heeft daarentegen een irrationele grondslag. Het steunt uiteindelijk, zo beweren de auteurs van de Tegen-Verlichting, op (bij)geloof, op onverklaard respect voor gezag, op de verleiding door en de fascinatie voor rituelen. Die visie leek Comte dan ook weer te bleek, omdat het handhaven van orde erin verschijnt als grootschalige volksverlakkerij. De oude religies hadden voor Comte, net als voor Rousseau overigens, afgedaan. 'De god van de monotheïsten,' zo schreef hij in *Système de politique positive* (1851-1854), 'is het hoofd van een verwerpelijke en belachelijke samenzwering geworden, die verhindert dat sociale vooruitgang wordt geboekt doordat een denkbeeldige beloning in het hierna- maals in het vooruitzicht wordt gesteld.' Net zoals voor Rousseau moest religie voor Comte praktische, maatschappelijke doelstellingen dienen, de mensheid vooruithelpen, en bovendien aangepast zijn aan wat hij beschouwde als de nieuwe inzichten van het wetenschappelijke denken.

Comte ging op zoek naar een manier waarop mensen zich bewust konden worden van de rol die de mensheid speelt in het scheppen van de sociale orde, zonder dat dit leidde tot het gevoel dat alles willekeurig is en dat de bestaande orde enkel door dwang en misleiding kan worden gehandhaafd. Die zoektocht is in de sociologie aanwezig gebleven, hoewel de wijze waarop de oplossing wordt gezocht wel heel sterk is gaan verschillen van de aanpak waarvoor Auguste Comte uiteindelijk opteerde.

De grondslag van Comtes visie is in grote mate vervat in *Système de politique positive*, dat als ondertitel *Traité de Sociologie* draagt. Bondig samengevat komt het hierop neer: het menselijk handelen

.....
3 De naam 'social physics' wordt nu weer gebruikt door Alex Pentland (2015), oprichter van het MIT Media Lab, om zijn analyse van big data te omschrijven.